

Yoqubova Ziyodaxon Lutfullo qizi

*Farg‘ona davlat universiteti Filologiya va tillarni o‘qitish
o‘zbek tili yo‘nalishi K.25.25 guruh 1-bosqich talabasi*

Annotatsiya: *Fonetika va fonologiya masalalari haqida keng qamrovli ilmiy maqola yozishda ushbu sohalarining asosiy tushunchalari, asosiy yo‘nalishlari, dolzarb masalalari, ilmiy tadqiqotlarning tarixi va bugungi kun talablari e‘tiborga olinadi. Ushbu maqola fan sohasining chuqur ko‘rib chiqilishini, o‘zaro aloqador savollarning aniqlanishini, tilshunoslik sohasidagi asosiy muammolar va rivojlanish davrlarini umumshakldagi, aniq va, eng asosiysi, inson tomonidan yozilgan, hayotiy va ilmiy talablariga mos matn ko‘rinishida yoritishga bag‘ishlanadi. Ushbu maqolada fonologiya va fonetika masalalari haqida ma‘lumotlar berilgan.*

Kalit so‘zlar: *fonetika, fonologiya, nutq tovushlari, fonema, artikulyatsiya, akustika, til tizimi, tovush o‘zgarishi, lingvistika, talaffuz.*

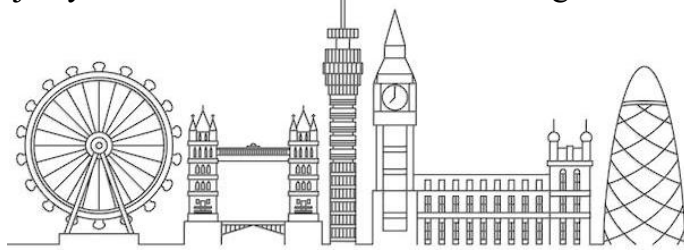
Аннотация: *При написании всеобъемлющей научной статьи по вопросам фонетики и фонологии учитываются основные понятия, главные направления, актуальные проблемы, история научных исследований и современные требования этих областей. Данная статья посвящена углублённому обзору области науки, выявлению взаимосвязанных вопросов, основных проблем и периодов развития в области лингвистики в общем, ясном и, что наиболее важно, личностно-ориентированном стиле, в форме текста, отвечающей жизненным и научным требованиям. В статье представлена информация по вопросам фонологии и фонетики.*

Ключевые слова: *фонетика, фонология, звуки речи, фонема, артикуляция, акустика, языковая система, звукоизмена, лингвистика, произношение.*

Abstract: *When writing a comprehensive scientific article on the issues of phonetics and phonology, the main concepts, main directions, current issues, history of scientific research and current requirements of these areas are taken into account. This article is devoted to an in-depth review of the field of science, the identification of interrelated questions, the main problems and periods of development in the field of linguistics in a general, clear and, most importantly, written by a person, in the form of a text that meets life and scientific requirements. This article provides information on the issues of phonology and phonetics.*

Keywords: *phonetics, phonology, speech sounds, phoneme, articulation, acoustics, language system, sound change, linguistics, pronunciation.*

Fonetika tili lingvistika fanining mustaqil sohalaridan biri bo‘lib, u inson nutqi tovushlarining fizik xossalari, yuzaga kelish jarayonlari hamda akustik va fiziologik

MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS

asoslarini o'rganadi. Fonetikaning asosiy vazifalaridan biri – insonga xos nutq tovushlarining qanday hosil bo'lishini, ularning lisoniy birlik sifatidagi ahamiyatini, shu tovushlarning talaffuzi, turkumlari va tabiiy ravishda nutq jarayonida qanday o'zgarishini o'rganishdan iborat. Fonetika o'z navbatida, artikulyatsion va akustik kichik yo'nalishlarga bo'linadi. Artikulatsion fonetika inson nutq a'zolari harakatini, ya'ni tovushlarning og'iz va burun bo'shlig'ida, tillar, tanglay, lab, tish va boshqa organlar ishtirokida qanday hosil bo'lishini o'rgansa, akustik fonetika nutqning fizik tomonini, tovush to'lqinlarining xossalari o'rganishga bag'ishlanadi. Bu ilm sohasida maxsus texnik vositalar yordamida nutq namunalari kiritiladi, chuqur tahlil qilinadi, tovush to'lqinlarining zamondagi va fazodagi harakati aniqlanadi. Fonologiya fonetikaning mantiqiy davomi va yuqori bosqichi sifatida taraqqiy etgan bo'lib, u til tovushlarini lingvistik ma'noga ega bo'lgan eng kichik birlik sifatida o'rganadi. Fonologiyada tovushlarning ahamiyati, ularning biri-biridan farqlanishi, til ichidagi maqomi, fonemalar va ularning tizimi birinchi o'ringa chiqariladi. Fonologiya sohasida asosiy e'tibor fonemalar tizimini o'rganishga, ya'ni qaysi tovushlar bir til uchun tafovutli ahamiyatga ega, ular orqali so'zlarning ma'no jihatdan farqlanishi, qaysi tovushlar talaffuzda o'zgarib, lekin ma'no jihatdan farq qilmaydi – ana shu tushunchalarga qaratiladi [1].

Tilshunoslikda fonetika va fonologiya tadqiqotlari doimiy holatda yangilanib, yangiliklar kiritib kelinmoqda. Ilmiy manbalar va izlanishlar natijalariga ko'ra, ushbu ikki soha o'zaro chuqur bog'langan. Fonetika fizik va fiziologik jarayonlar orqali inson nutqi tovushlarining qanday yaratilishi va eshitilishi jarayonini aniqlashga harakat qilsa, fonologiya esa bu tovushlarning til tizimidagi vazifasi, ya'ni ular qanday tartibda biri-biridan farq qiladi, qanday o'zaro munosabatga ega va shu orqali ma'no farqlanishiga sabab bo'ladi – mana shularni ilmiy tahlil qiladi. Fonetika va fonologiyada dolzarb masalalar juda ko'p. Eng ko'p muhokama qilinadigan muammolardan biri bu – fonema va tovush munosabati, ya'ni fonema nima, u tovushdan farqlanadimi, har doim ham fonema bir tovush bilan cheklanadimi yoki ayrim hollarda bir fonema bir nechta tovush bilan ifodalanishi mumkinmi – degan savollar ko'plab olimlar tomonidan muhokama qilingan. Fonologiyaning asosiy masalalaridan yana biri – til tizimidagi fonologik qoidalar va ularning universalligidir. Har bir tilda fonologik tizim o'ziga xos bo'lsa-da, ba'zi umumiy qonuniyatlar yoki universal fonologik qoidalar ham mavjud. Ularning mavjud yoki mavjud emasligini aniqlash fonologiyaning eng dolzarb va qiziqarli yo'nalishlaridan biridir. Xalqaro tajribada fonetika va fonologiya masalalari zamonaviy texnologiyalardan foydalangan holda chuqur o'rganilmoqda. Jumladan, nutq tovushlarini yozib olish va taxlil qilish uchun maxsus ovoz yozuvchisi, dinamik analizatorlar, spektrograf, kompyuter texnologiyalari yordami bilan nutq namunalari chuqur tahlil qilinmoqda. Shu orqali bir til tovushlar tizimi boshqa tillardan qanday farq qilishi, muayyan bir til taraqqiyotida tovushlarning qanday o'zgarishi yoki yangi tovushlarning paydo bo'lishi aniq ko'rsatilmoqda. Bu esa o'z navbatida til tarixini, evolyutsiyasini va zamonaviy rivojlanish bosqichlarini o'rganishda muhim ahamiyat kasb etmoqda [2].

MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS

Til tovushlarining yozuv tizimidagi ifodasi, ya'ni tashqi aks etishini o'rganishda ham fonetika va fonologiyaning ahamiyati katta. Grafik tizim va fonetik tizim ko'pincha bir-biriga to'g'ri kelmaydi, bu esa yozma va og'zaki nutq o'rtasida ayrim tafovutlarni keltirib chiqaradi. Fonetikaning yozuv tizimi bilan bog'liq muammolaridan biri – tovushlarning yozuvda bir xil harf bilan ifodalanishi yoki, aksincha, bir harf bir necha tovushni bildirishi holatlaridir. Bu esa, o'z navbatida, savodxonlik va so'z talaffuzini to'g'ri rivojlantirish uchun muhim masalalardandir. Fonologiya til o'rganish va til o'rgatishda ham alohida ahamiyat kasb etadi. Chet til o'rganishda fonologik tizimning farqlari yuzaga chiqadi, bu esa chet til o'rganuvchilarning talaffuzida, so'zlarni to'g'ri o'qishida qiyinchiliklar keltirib chiqaradi. Nutq tovushlarini eshitish va to'g'ri aytish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun fonologik treninglar, maxsus mashqlar, fonetik transkripsiya va boshqa zamonaviy metodikalardan foydalaniladi. Lingvistikada fonetika va fonologiyaning o'zaro aloqasi, o'zaro to'qnashuvi, ba'zi nuqtada ajralib, ba'zi nuqtada esa bir-birini to'ldirishi – bu doimo muhokama ostida bo'lgan va hozir ham akademik nizo va izlanishlarga sabab bo'lib kelayotgan masaladir. Fonologiyaning mustaqil fan sohasiga aylanishi XX asr boshlariga to'g'ri keladi. Bu davrda yevropa va rus lingvistika maktablari vakillari fonemalarni tilning tashkil etuvchi eng muhim birliklari sifatida alohida o'rganishni boshlab berdi. Fonemalarning ta'rifini aniqlash va uni nutqning boshqa tovush birligidan ajratib ko'rsatishda ko'plab ilmiy yondashuvlar vujudga keldi. Bu o'z navbatida fonologiyaga alohida ilmiy yo'nalish sifatida qarash imkonini berdi [3].

Fonologik tizimlarni tahlil qilishda diqqatga loyiq jihatlaridan biri – tilida tovush almashuvlari, assimitatsiya (yoki tovush o'zgarishlari) va boshqa fonologik hodisalar muhim o'rinni egallaydi. Xususan, ayrim tillarda bir tovush boshqa tovush ta'siri ostida o'zgarishi, ba'zi hollarda esa butunlay yo'qolishi mumkin. Bu hodisalar fonologiyaning amaliy ahamiyatini oshiradi va til taraqqiyoti, shevalar, adabiy tildagi o'zgarishlarni chuqur tahlil qilishga yordam beradi. Til toplumlarida fonetika va fonologiya bir-birini to'ldiradi, ularning o'zaro ta'siri natijasida har bir tilning individual tovush xossalari, o'ziga xosligi va o'zgaruvchanligi shakllanadi. Fonetik va fonologik tafovutlarni tahlil qilib, har bir til taraqqiyotining tarixiy bosqichlarini, qanday tovushlar paydo bo'lganini yoki yo'qolganini aniqlash mumkin. Bundan tashqari, yangi paydo bo'lgan shevalar, viloyatlararo nutq tafovutlari, til aloqalarining o'ziga xos xususiyatlari aniq o'rganiladi. Zamonaviy dunyoda fonetika va fonologiya sohalari hali ko'plab ilmiy savollarga javob izlamoqda. Asosiy masalalardan biri – tovush va fonema munosabati, ularning aniqlanish me'zonlari, tovush tizimlarida yuzaga keladigan universal va milliy xususiyatlarni ajratib ko'rsatish va ularni chuqur tahlil qilish, ilmiy asosda o'rganishdan iborat. Fonologik tizimlarni tahlil qilish, zamonaviy talablarga binoan, faqatgina nazariy jihatdan emas, balki tajriba va amaliy nuqtai nazardan ham keng qamrovli o'rganilmoqda. Fonetika va fonologiyaning kelajakdagi rivojlanish yo'nalishlari ilmiy-tadqiqotlarning zamonaviy imkoniyatlaridan to'laonli foydalanish, yangi texnologiyalar yordamida nutq va tovush hodisalarini chuqur o'rganish, lingvistik eksperimentlarni yo'lga qo'yish, ko'plab til

MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS

materiallarini umumiy va maxsus nuqtai nazardan tahlil qilish, fonologik va fonetik xususiyatlarning psixologik va ijtimoiy omillar bilan bog'liqligini o'rganishda ko'rinadi [4].

Xulosa:

Xulosa o'rnida aytish joizki, fonetika va fonologiya tilshunoslik fanining asosiy va ajralmas tarkibiy qismlaridan biridir. Ular birgalikda til tizimining mukammal tadqiqi, til taraqqiyoti, so'zning tovush va ma'no jihatidan to'liq o'rganilishi uchun mustahkam zamindir. Fonetika inson nutqi tovushlarining fizik va fiziologik xossalarini, fonologiya esa ushbu tovushlarning lingvistik tizimdagi o'zaro munosabati, funktsiyasi va so'z ma'nosidagi roli kabi dolzarb jihatlarni chuqur o'rganadi. Bu ikki sohaning o'zaro bog'liqligi, ilmiy izlanishlar natijasi va kelajakdagi rivojlanish yo'nalishlari til taraqqiyotida, nutq madaniyatida, lingvistik tadqiqotlarda, til o'rgatish va o'rganishda muhim o'rin tutadi. Fonetika va fonologiya masalalarini har tomonlama va chuqur o'rganish orqali tilning eng nozik sirlarini anglash, uni to'g'ri qo'llash va kelajak avlodga nususini yetkazish – har bir lingvist oldida turgan dolzarb vazifa sanaladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Iskandarova Sh., Qurbonova B. Tilshunoslik nazariyasi. O'quv qo'llanma. Farg'ona, 2021.
2. Iskandarova Sh. Tilshunoslik nazariyasi. Darslik. Farg'ona, 2020.
3. Iskandarova Sh., Ganiyeva Sh. Tilshunoslik nazariyasi. Darslik. Farg'ona, 2020.
4. Xolmanova Z. Tilshunoslikka kirish – Toshkent, 2007.
5. www.ziynet.uz

